

LUDMILA BUXHELI

NDËRTIMET ME DY KUNDRINA NË GJUHËN SHQIPE¹

Në gjuhën shqipe janë karakteristike jo vetëm ndërtimet me folje me *një kundrinë*, por edhe *ndërtimet me folje me dy kundrina*, të shprehura secila me sintagma emëror (SE) përkatësisht në kallëzore (KD) dhe dhanore (KZH), si më poshtë.

7. Petriti ia dorëzoi *lutjen sekretares*.

KD KZH

Por, në këto raste njëri prej kundrinorëve mund të jetë edhe një fjali e varur, në funksionin e kundrinës së drejtë, si më poshtë:

8. Petriti i tha *sekretares ta regjistronte në kurs*.

KZH KD

Në literaturën gjuhësore shqiptare, ndonëse kjo dukuri sintaksore njihet, pak vëmendje i është kushtuar studimit të saj. Edhe kur veçohet si dukuri sintaksore, analiza e foljeve me dy kundrina trajtohet si dytësore, d.m.th. gjithmonë në kuadrin e një çështjeje tjetër, si p.sh. në rastin e studimit të Përnaskës kushtuar kundrinorëve me parafjalë.

Përnaska në monografinë e tij për kundranorin me parafjalë sjell një risi në studimet sintaksore të shqipes për identifikimin e kësaj dukurie, duke u ndalur konkretisht në problemet që lidhen me këto ndërtime të shqipes. Me interes të veçantë është përcaktimi i autorit për numrin dhe tipologjinë e kundrinave të së njëjtës folje. Përveç foljeve që marrin vetëm një kundrinë, Përnaska veçon, ndër të tjera, edhe foljet me dy kundrina. Autori me të drejtë vëren se kur folja kërkon/sundon dy kundranorë, njëri është zakonisht i drejtë dhe tjetri i zhdrejtë, si në shembullin (7). Por Përnaska shton se vetëm fare rrallë mund të gjenden ndërtime me dy kundranorë të drejtë ose dy kundranorë të zhdrejtë. Në këtë rastin e fundit, sipas tij, dhanorja e parë është etike.² Për ndërtimet me dy kundrina të drejta ose të zhdrejta flet edhe J. Rrota³. Pikërisht ky pohim i Përnaskës për praninë në gjuhën shqipe të foljeve me dy kundrina të drejta ose me dy kundrina të zhdrejta përbën dhe objektin e kësaj kumtese.

Ndërtimet me dy kundrina të drejta në gjuhën shqipe, sipas Përnaskës, janë të mundshme vetëm nëse njëri kundrinor shprehet **me emër në rasën**

¹ Kumtesë e mbajtur në Konferencën shkencore “Kërkime Gjuhësore” IV, QSA, Tiranë, 10 korrik 2015.

² R. Përnaska, *Kundranori me parafjalë në gjuhën shqipe*, Prishtinë, 1996, f. 24-31.

³ J. Rrota, *Gjuha e shkrueme ase vërejtje gramatikore*, Botimi 1, Botime Françeskane, Shkodër, 2006, f. 476.

kallëzore, kurse tjetri **me fjali të varur**. Për këtë autori i referohet foljes *lejoj* si në ndërtimet e mëposhtme:

- 10 a) Nuk të lejoj *ty të flasësh kështu*.
- b) Këto *na lejojnë ne të pohojmë se....*
- c) Më lejoni *mua të ngre edhe një çështje tjetër*.
- d) Pronari e lejoj *çirakun të punojë edhe natën*. (shembull i Përnaskës).

Ndonëse pa dhënë ndonjë argument, ndërtime të tilla me foljen *lejoj* interpretohen prej autorit, si folje me dy kundrina të drejta, njëra e shprehur me SE, kurse tjetra me një fjali të varur.

Duke u ndalur në këto ndërtime vërejmë se karakteristikë e secilës sintagmë emërore, thënë ndryshe SE, në funksion të kundrinës së drejtë (*ty, ne, mua çirakun*) është se kuptimisht ajo kontrollon ose bën të kuptueshme kryefjalën e përcaktueshme fonetike të fjalës së varur, të cilën e kemi dhënë me simbolin PRO.⁴ Meqenëse kategoria PRO interpretohet kuptimisht nga kundrina e fjalës drejtuese, të dy këto njësi i kemi paraqitur grafikisht me të njëjtin indeks:

- 11 a) Nuk të lejoj *ty₁ (PRO₁ të flasësh kështu)*.
- b) Këto *na lejojnë ne₁ (PRO₁ të pohojmë se....)*.
- c) Më lejoni *mua₁ (PRO₁ të ngre edhe një çështje tjetër)*.
- d) Pronari e lejoj *çirakun₁ (PRO₁ të punojë edhe natën)*.

Ndërtimet me foljen kalimtare të tipit *lejoj* në fjalinë drejtuese mund t'i nënshtrohen parimit të pasivizimit, si më poshtë në (12 a, b, c, d):

- 12 a) **Ti₁** nuk lejohesh (**PRO₁ të flasësh kështu**).
- b) **Ne₁** lejohemi (**PRO₁ të pohojmë se....**).
- c) **Unë₁** lejohem (**PRO₁ të ngre edhe një çështje tjetër**).
- d) **Çiraku₁** lejohet nga pronari (**PRO₁ të punojë edhe natën**).

Por ajo që diskutohet në këto raste është përcaktimi i funksionit të fjalës së varur, e cila, plotëson kuptimisht foljen *lejoj* si në formën veprorë, ashtu edhe në formën joveprorë:

- 12' Pronari e lejoj *çirakun të punojë edhe natën*.
- Çiraku₁ lejohet nga pronari (**PRO₁ të punojë edhe natën**).

Bazuar në kriterin e pasivizimit, i cili kërkon që **kundrinori i drejtë të kthehet në kryefjalë të ndërtimit pësor**, me të drejtë shtrohet pyetja nëse të dy kundrinorët e foljes kalimtare *lejoj* gjatë pasivizimit shndërrohen, përkatësisht, në kryefjalë të shprehur me emër në rasën emërore dhe në kryefjalë të shprehur me fjali të varur kryefjalore. Lënda gjuhësore e shqipes tregon se, përveç foljes kalimtare *lejoj*, e cila është një folje faktitive, ka dhe folje të tjera kalimtare që përdoren në ndërtime sintaksore të ngjashme me foljen *lejoj*, të cilat gjithashtu plotësohen kuptimisht

⁴ L. Buxheli, *Modelet e caktimit rasor në gjuhën shqipe*, Neraida, 2006, f. 111-118.

Ndërtimet me dy kundrina në gjuhën shqipe

nga një SE në rasën kallëzore dhe nga një fjali e varur. Të tilla janë p.sh. foljet kalimtare faktitive ose ato që shprehin shkallë të ndryshme të vullnetit, si *autorizoj, ftoj, ndaloj, pengoj, porosit, këshilloj, rekomandoj, udhëzoj, urdhërojnë* etj.⁵ Edhe këto folje, ashtu si *lejoj*, mund të plotësohen nga një kundrinë e drejtë e shprehur me një emër në rasën kallëzore dhe nga një fjali e varur, statusi i së cilës është i diskutueshëm.

Për të hedhur dritë më mirë në funksionin e fjalisë së varur që plotëson kuptimin e foljes *lejoj*, na duket e udhës të shikohet se si vepron rregulli i pasivizimit në ndërtimet me vetëm një kundrinë të drejtë, përkatësisht me një fjali të varur kundrinore. Nga gjuha shqipe mund të sillen mjaft shembuj të foljeve me një kundrinë të drejtë, nëpërmjet të cilëve provohet se si një kundrinor i drejtë, i shprehur me fjali të varur kundrinore, mund të kthehet në fjali të varur të një ndërtimi jovepror/pësor, e cila në gramatikën akademike njihet si fjali e varur kryefjalore:

- 13. a) Thonë (*se do të bjerë shi*). (fjali kundrinore)
b) Thuhet (*se do të bjerë shi*). (fjali kryefjalore)
- 14. a) Mos kërko (*të hash bukë e të mos bësh thërrime*).
(fjali kundrinore)
b) Nuk kërkohet (*të hash bukë e të mos bësh thërrime*).
(fjali kryefjalore)
- 15. a) Propozoi (*që ata t'u binin turqëve natën*). (kundrinore)
b) U propozua (*që ata t'u binin turqëve natën*). (kryefjalore)

Ajo që bie në sy në këto ndërtime me një kundrinë është se fjalitë drejtuese të ndërtimeve joveprore në (13b), (14b) dhe (15b), për shkak të rregullit të pasivizimit, nuk mund të kenë kryefjalë të shprehur me SE në rasën emërore. Nga ana tjetër, fjalia e varur, kryen funksion të ngjashëm me atë të kryefjalës së munguar të fjalisë drejtuese dhe, njëkohësisht, ka kryefjalë të shprehur ose të nënkuptuar.

Këto karakteristika ndeshen vetëm pjesërisht në ndërtimet që Përnaska i quan “ndërtime me dy kundrina të drejta”. Në të ashtuquajturat “ndërtimet me dy kundrina të drejta” pasivizimi i foljes *lejohej* tregon se fjalia drejtuese me folje kalimtare pësore mbetet përsëri fjali drejtuese, por ajo ka për kryefjalë një SE që bart rolin semantik të pësuesit ose të objektit të veprimit. Për shkak të rregullit të pasivizimit, në fjalitë 12 (a, b, c, d) të rimarra këtu në 16 (a, b, c, d):

- 16 a) **Ti₁** nuk lejohesh (**PRO₁ të flasësh kështu**).
- b) Ne₁ lejohemi (**PRO₁ të pohojmë se....**).
- c) Unë₁ lejohem (**PRO₁ të ngre edhe një çështje tjetër**).
- d) Çiraku₁ lejohet nga pronari (**PRO₁ të punojë edhe natën**).

⁵ Gramatika e gjuhës shqipe 2, Tiranë, 2002, f. 518.

sintagmat emërore **ty, ne, mua, çirakun**, në funksionin e kundrinës së drejtë të foljes *lejoj*, zhvendosen në pozicionin e kryefjalës së fjalisë drejtuese. Në fjalitë e (16) duket qartë që secila SE (**ti, ne, unë, çiraku**) është kryefjalë për foljen pësore *lejohe*t dhe është e vetëmjaftueshme në fjalinë drejtuese, kurse secila fjali e varur, si p.sh. **të punojë edhe natën** etj., që trajtohet gjithashtu si kundrinë e drejtë e foljes *lejoj*, mendojmë se nuk i nënshtrohet plotësisht rregullës së pasivizimit. Ajo mbetet përsëri fjali e varur nga folja joveprore *lejohe*t, por jo me funksionin e fjalisë së varur, që sipas gramatikës akademike interpretohet si kryefjalore. Të krahasohen p.sh. ndërtimet (17a dhe 17b):

- 17 a) Thuhet **se do të bjerë shi** (fjali kryefjalore)
 b) **Çiraku**₁ lejohe

Shembujt në (17) tregojnë se ashtu si fjalia e varur “**se do të bjerë shi**” në (17a) mbetet plotës i domosdoshëm i foljes joveprore *thuhet*, edhe fjalia e varur “**të punojë edhe natën**” në (17b) mbetet përsëri një plotës i domosdoshëm i foljes joveprore *lejohe*t. Por, ndryshe nga fjalia e varur (17a) “**se do të bjerë shi**”, e cila pas pasivizimit të foljes *them* funksionon si fjali kryefjalore, sepse fjalia e saj drejtuese nuk ka një kryefjalë të shprehur ose të nënkuptuar, fjalia e varur “**të punojë edhe natën**” në (17b) nuk mund të funksionojë si një fjali e varur kryefjalore në kuptimin e gramatikës akademike, sepse fjalia e saj drejtuese e ka një kryefjalë të realizuar fonetikisht, përkatësisht SE *Çiraku*. Foljet pësore, pra edhe folja *lejohe*t, nuk mund të marrin njëkohësisht dy kryefjalë, njërin të shprehur me SE dhe tjetrin të shprehur me një fjali të varur kryefjalore. Do të ishte një tautologji e panevojshme. Kryefjala *çiraku* është e vetëmjaftueshme në fjalinë drejtuese (17b).

Këto dallime na shpjen në përfundimin se edhe funksionet e fjalive të varura në ndërtimet joveprore (17a) dhe (17b) nuk janë të njëjta. Ndërsa funksioni i fjalisë së varur kundrinore “**se do të bjerë shi**” të ndërtimit vepror në (17a) pas pasivizimit ka ndryshuar nga kundrinor në kryefjalor, në fjalinë (17b) nuk ndodh e njëjta gjë. Fjalia e varur **të punojë edhe natën** e (17b) nuk kthehet në fjali kryefjalore. Përnaska nuk e sqaron këtë dukuri. Ne mendojmë se kjo fjali kryen të njëjtin funksion sintaksor si në ndërtimin vepror, ashtu edhe në ndërtimin pësor. Sipas nesh, funksioni i fjalisë së varur “**të punojë edhe natën**” në (17b) është i ngjashëm me atë të një kundrinori të zhdrejtë me parafjalë, si në ndërtimin vepror ashtu edhe në ndërtimin pësor. Nëse do të pranohej që fjalia e varur e foljes *lejohe*t është kundrinore e drejtë, do të duhej të pranohet që në ndërtimin pësor kemi të bëjmë me praninë e një kundrinori inherent, d.m.th. indiferent ndaj pasivizimit të foljes *lejoj*. Por nuk na duket se kjo qëndron, sepse me të drejtë do të shtrohej pyetja “përse ky kufizim, përse folja *lejoj* nuk merr dy kundrina të drejta të shprehura me SE?”.

Për sa u përket ndërtimeve me dy kundrinorë të zhdrejtë në dhanore, nga të cilat dhanorja e kundrinorit të parë është etike, Përnaska i pranon në gjuhën

Ndërtimet me dy kundrina në gjuhën shqipe

shqipe, por nuk jep ndonjë shembull në studimin e tij për kundranorët me parafjalë.⁶ Ndërkohë, në Gramatikën akademike 2, 2002, në kreun e kundrinorit, nuk bëhet fjalë për ndërtime me dy kundrina të zhdrejta në dhanore. Në këtë gramatikë pohohet se dhanorja etike, e shprehur me trajtë të shkurtër të përemrit vetor të vetës së parë e të dytë, është vetëm mjet për t'i dhënë gjallëri tregimit, por nuk flitet për ndërtime me dy kundrina të zhdrejta në dhanore dhe nuk jepet asnjë ndërtim i tillë.⁷ Ky trajtim na shpie në përfundimin se, ndryshe nga ç'pohon Përnaska në studimin për kundranorin me parafjalë, në këtë gramatikë dhanorja etike nuk merret as si shenjues i trajtës së plotë të përemrit vetor të vetës së parë ose të dytë, as si element i domosdoshëm kuptimor e strukturor dhe as nuk bart ndonjë rol semantik. Kështu që, nuk mund të merret si kundrinor i zhdrejtë.

Më herët, edhe J. Rrota i pranon ndërtimet me dy kundrina në dhanore, nga të cilat e para është dhanore etike. Këtë pohim ai e shoqëron me disa shembuj⁸, interpretimi i të cilëve mendojmë se është i diskutueshëm. Për këtë le të ndalemi shkurtimisht në disa prej shembujve të tij, dhënë këtu në fjalitë (9a) dhe (9b):

- 9. a) I ka ra (atij) shi *nenit* të kambës.
- b) M'i ke vu martinën *krahit*.

Interpretimi i fjalisë "I ka ra (atij) shi *nenit* të kambës" në (9a) si ndërtim me dy kundrina në dhanore është i diskutueshëm, sepse në të nuk ka ndonjë dhanore etike, për pasojë nuk kemi ndërtime me dy dhanore, nga të cilat njëra të jetë dhanore etike. Nga ana tjetër, duket se si kundrina të zhdrejta merren përemri *atij* dhe emri *nenit*, ndërkohë që në fjali ka vetëm një shenjues të dhanores. Dihet që një trajtë e shkurtër nuk mund të shenjojë njëkohësisht dy kundrina në dhanore, sepse ato nuk kanë të njëjtin rol semantik. Në fjalinë 9a SE *atij* ka rolin semantik të pësuesit, kurse SE *nenit* ka kuptim vendor, lokativ. Veç kësaj, edhe kundrinat e zhdrejta janë kategori sintaksore të domosdoshme për realizimin e kuptimit të kallëzuesit, gjë që sipas Rrotës nuk vërehet në rastin e kundrinës *atij*. Rrota e fut në kllapa SE *atij*, si jo të domosdoshëm.

Në mendojmë se "I ka ra (atij) shi *nenit* të kambës" në (9a) ka dy interpretime. Te kjo fjali prania ose mosprania e përemrit në dhanore *atij* kushtëzohet nga dy struktura sintaksore të ndryshme të sintagmës foljore *ka ra*. Nëse dhanorja *atij* nuk është gjymtyrë e domosdoshme kuptimore e strukturore e foljes *bie*, forma foljore *ka ra* në (9a) merr vetëm një kundrinë të zhdrejtë, të shprehur me dhanoren *nenit*, e cila shenjohej edhe nga trajta e shkurtër *i*, si në (10a):

- 10 a) I ka ra shi *nenit* të kambës.

⁶ R. Përnaska, *Kundranori me parafjalë në gjuhën shqipe*, Prishtinë 1996.

⁷ *Gramatika e gjuhës shqipe 2*, Tiranë, 2002, f. 258.

⁸ J. Rrota, *Gjuha e shkrueme ase vërejtje gramatikore*, Botimi 1, Botime Françeskane, Shkodër, 2006, f. 476-477.

Prania e përemrit *atij në dhanore* në funksionin e kundrinës së zhdrejtë do ta bënte fjalinë (10a) jogramatikore.

Nga ana tjetër nuk përjashtohet mundësia që përemri *atij* të jetë kundrinë e zhdrejtë, por përsëri kemi një ndërtim me vetëm këtë kundrinë të zhdrejtë në dhanore. Nëse në shembullin e Rrotës përemri *atij* do të ishte kundrinë e zhdrejtë në dhanore, e shenjuar nga trajta e shkurtër *i*, struktura e fjalisë do të ishte e ndryshme nga ajo e fjalisë (10a), sepse gjymtyra *nenit* nuk mund të jetë në rasën dhanore, por rrjedhore pa parafjalë me kuptim lokativ. Si e tillë, ajo ka kuptim shtesor, jo të domosdoshëm kuptimisht e strukturalisht për sintagmën foljore *ka ra*, si në (10b):

10 b) I ka ra *atij* shi *nenit* të kambës.

Në shqipen e sotme ka plot ndërtime të tilla me një kundrinë në dhanore: “*Ai i ra supeve Agimit*”. Në këtë fjali vetëm sintagma emërore *Agimit* është kundrinë e zhdrejtë.

Edhe fjalia (9b) “M’i ke vu martinën *krahit*”, që Rrota e merr si ndërtim me dy kundrina në dhanore, nga të cilat e para një dhanore etike, në të vërtetë përmban vetëm një kundrinë të zhdrejtë dhe një shenjues të dhanores. Folja *vë* merr vetëm kundrinën e zhdrejtë *krahit*, pasi fjala *më* para trajtës së shkurtër *i* nuk është e domosdoshme për kuptimin e foljes. Ajo e ka humbur funksionin shenjues dhe shërben këtu si një pjesëz emfatike me prejardhje përemërore që sjell në fjali një kuptim shtesor, jo të domosdoshëm.

Si përfundim, të ashtuquajturat ndërtime me dy kundrina të drejta të foljes *lejoj*, në të vërtetë nuk mendojmë se janë të tilla. Fjalia e varur nuk shërben si kundrinë e drejtë e foljes *lejoj* të fjalisë drejtuese as në formën veprorë, as në formën joveprorë. Për sa u përket ndërtimeve me dy kundrina të zhdrejta, edhe këto nuk mendojmë se ndeshen në gjuhën shqipe, për arsye se trajta e shkurtër në dhanore, nuk mund t’i referohet njëkohësisht dy kundrinave në dhanore me role semantike të ndryshme. Në këto raste vetëm njëra prej SE është kundrinë e zhdrejtë, tjetra është SE në rrjedhore, me funksion lokativ.

BIBLIOGRAFI

- A. Carnie, *Modern Syntax, A course book*, Cambridge University Press, 2011.
 Gramatika e gjuhës shqipe 1, Tiranë, 2002.
 Gramatika e gjuhës shqipe 2, Tiranë, 2002.
 J. Rrota, *Gjuha e shkrueme ase vërejtje gramatikore*, Botimi 1, Botime Françeskane, Shkodër, 2006.
 L. Buxheli, *Modelet e caktimit rasor*, Neraida, 2006.
 L. Haegeman, *Introduction to government and binding theory*, 1991.
 R. Përnaska, *A janë përemra “trajtat e shkurtra” të përemrave vetorë në shqipen e sotme?*, “Studime filologjike”, Tiranë, 1982, nr. 4, f. 199-223.
 R. Përnaska, *Çështje të kundrinorit në gjuhën shqipe*, “Studime filologjike”, Tiranë, 1983, nr. 4, f. 179-199.
 R. Përnaska, *Kundranori me parafjalë në gjuhën shqipe*, Prishtinë, 1996.